

СТРУКТУРАЛІСТСЬКА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЛЮДИНИ ЯК ТЕКСТУ

Л. В. Сторіжко

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут», Київ, Україна
Lyudmila.stor@meta.ua*

Структуралістське тлумачення людини як тексту відбиває новий принцип розуміння природи людини та складає новий структуралістський світогляд, який стверджує себе в якості ще одного способу методологічної рефлексії вчення про людину.

Ю. Кристева сформулювала концепцію гено- і фено-тексту. Гено-текстом вона називає систему змістів і значень, засвоєну індивідом на ранніх стадіях розвитку, фено-тексти – це реальні тексти, окремі фрази та висловлювання, різні типи дискурсів.

Р. Барт розглядав текст як динамічний феномен, який знаходиться у постійному русі та розвитку і який належить дискурсу, що виходить за межі докси (побутової думки). У будь-якому тексті існує п'ять кодів, які організують його семіотичний простір. Р. Барт називає кодами асоціативні поля, надтекстову організацію значень, які нав'язують уявлення про певну структуру.

Творцем структурного психоаналізу є Ж. Лакан. Саме він сформулював нове розуміння особистості як споконвічно розщепленої, подвійної істоти, яка зазнає бажання внаслідок своєї символічної природи.

Нову модель аналізу в рамках постструктуралізму запропонував Ж. Дельоз. Він сформулював теорію шизоаналізу, яка полягає в запереченні ідеї зовнішнього впливу (вимушеної каузальності).

Психотерапія тільки починає опановувати структуралістську парадигму. Але з часом психотерапевтичний дискурс усе ж таки посяде своє місце в низці мовних практик, які доповнять зміст постмодерністських ідей.

Ключові слова: людина; буття; текст; дискурс; текстовий аналіз; код.

INTERPRETATION OF HUMAN AS TEXT IN STRUKTURALIZM

L. Storizhko

*National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute», Kyiv, Ukraine
Lyudmila.stor@meta.ua*

Interpretation of human as text in strukturalizm reflects new principle of understanding of nature of human and makes a world view of strukturalizm that asserts itself as another method of methodological reflection of studies about a human.

Yulia Kristeva represented conception of geno- and feno- text. Accordind her conception the geno- text it is the system of the contents and senses, mastered by an individual on the early the early stage of his development. The feno-text it`s the real texts, separate phrases and expressions, different types of discourse.

Roland Barthes elaborated text as dynamic phenomenon, that is in permanent motion and development and that belongs of discourse that goes out outside ordinary thinking. In any text there are five codes that organize semiotic space. R. Barthes calls the associative field codes, above text organization of senses that impose an idea about a certain structure.

Jacques-Marie-Émile Lacan is the creator of the structural psychoanalysis. It was he who formulated a new understanding of the personality as originally split that feels desire in consequence of its symbolic nature.

The new model of analysis in the post-structuralism offered Gilles Deleuze. He formulated a schizoanalysis theory that is to deny the idea of external influence (forced causality).

Psychotherapy only begins to seize a paradigm of structuralism. But over time psychotherapy discourse still will take its place among the linguistic practices, that complement the content of postmodern ideas.

Keywords: human; life; text; diskurs; text analysis; code.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У гуманітарному знанні ХХ сторіччя важко знайти проблему, у розв'язання якої структуралізм не вніс би свого доробку. Структуралістське тлумачення людини як тексту (точніше, суми текстів) відбиває новий принцип розуміння природи людини. За допомогою інтерпретації текстів стало можливим виявити несвідоме значення слів, вчинків, зрозуміти, як ці приховані змісти пов'язані з поведінкою людини, її самоідентифікацією. Поступове визнання більшістю дослідників герменевтичної та структуралістської природи людської мови та мислення дали змогу вписати структуралістське тлумачення людини до загального контексту сучасного знання.

Метою даної статті є обґрунтування та виявлення нових підходів в тлумаченні природи людини з позицій структуралізму.

РЕЗУЛЬТАТИ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ

Радикальні уявлення про мовну природу несвідомого та лінгвістичні засади психоаналітичної терапії розроблені учнем, послідовником та опонентом З. Фрейда Ж. Лаканом. Як і будь-які інші явища людського життя, тексти існують не ізольовано, вони безупинно перетинаються або підсилюють, компенсують один одного, а процес їх створення та функціонування у будь-якому суспільстві підпорядковується правилам та установленням. Ілюзію про те, що у певних ситуаціях люди абияк, не відповідно до прийнятих норм і не регулюючи свій дискурс, почав розвіювати ще З. Фрейд. Остаточо розвіяли її структуралісти, особливо Ж. Лакан та М. Фуко, показавши, наскільки сильно суспільство керує мовними практиками своїх членів, а окремі особистості при цьому все одно намагаються зробити текст формою прояву власної індивідуальності.

Історичний аналіз текстів і дискурсивних практик був названий М. Фуко «археологією гуманітарних наук». У праці «Конструкції в аналізі» З. Фрейд проводить паралель між роботою психолога та археолога, вказуючи, що обидва намагаються реконструювати минулі події за чудом вцілілими залишками. Психоаналітику доводиться набагато складніше, оскільки в його розпорядженні знаходиться матеріал не просто втрачений (забування), але спеціально зруйнований і деформований (витіснення). Ж. Лакан прямо говорить про те, що несвідоме – це частина індивідуального дискурсу, яка доповнює Я до повноти та цілісності. Але, крім структурного психоаналізу, можливі й інші підходи до дослідження та розв'язання проблем особистості на підставі текстів, які складають порядок дискурсу її життєвого сляху.

Ю. Кристева сформулювала концепцію гено- і фено-тексту. Суть її полягає в тому, що гено-текстом вона називає систему змістів і значень, засвоєну індивідом на ранніх стадіях розвитку. «Те, що ми змогли назвати гено-текстом, охоплює всі семіотичні процеси (імпульси їхньої розташованості), ті розриви, які вони утворюють у тілі та в екологічному й соціальному середовищі, що оточує організм (предметне середовище, доєдпівські відносини з батьками), а також виникнення символічного становлення об'єкта та суб'єкта, утворення ядер змісту, що належить уже до проблеми категорійності: семантичних і категорійних полів» [6, 135].

Цей гено-текст відповідає символічному у Ж. Лакана, є засадовим для всіх створюваних особистістю фено-текстів – стійких, підпорядкованих правилам мови, ієрархічно організованих семіотичних продуктів, які беруть участь у процесі міжособистісної взаємодії та спілкування. Фено-тексти – це реальні тексти, окремі фрази та висловлювання, різні типи дискурсів, які втілюють певні наміри суб'єкта, натомість гено-текст є абстрактним рівнем домовного, довербального функціонування особистості.

Бесіда клієнта з психотерапевтом – один з таких фено-текстів, і його характерною особливістю є більш тісний порівняно з іншими текстами зв'язок з гено-текстом, оскільки «вписані» в останній невротичні проблеми є головною інтенцією суб'єктів, що говорять. Фено-текст – це насамперед саморепрезентація, саморозкриття і самопред'явлення, декларування і ствердження індивідуальної системи цінностей та особистісних змістів, строката суміш щирих визнань та психологічних захистів.

Клієнт, який розповідає про себе, постає в ролі автора. Згідно з М. Фуко, поняття «автор» може співвідноситися з чотирма головними функціями. Перша – це привласнення дискурсу, який перш ніж стати «майном, утягненим у колообіг власності, був жестом, сполученим з ризиком» [9, 23]. Продукт дискурсивної практики був власністю. Друга функція – це відчуження: у створюваних людиною текстах відчували її характеристики, особливості, бажання та погляди. Третя і четверта функції полягали відповідно в анонімності автора та атрибуції йому якогось-небудь тексту.

У психотерапевтичних текстах ці функції мають свою специфіку. Елементи відчуження, як правило, домінують над привласненням – сама потреба висловити себе вказує на бажання усунути з кола безпосередніх переживань ті чи інші події, факти, почуття. Тим же зумовлений катарсичний ефект психотерапевтичної бесіди. З іншого боку, вперше бажання клієнта дотримувати-

ся деталей своєї розповіді навіть після того, як у бесіді виявляється його або неточність, або неадекватність реальному стану речей, може бути результатом функції привласнення. Відчуження часто пов'язане з анонімністю: приписуючи ті чи інші аспекти дискурсу окремим фрагментам особистості клієнта (неконтрольованим афектам, захисним механізмам, несвідомим комплексам), терапевт рятує його від відповідальності.

Існують й інші більш складні техніки, наприклад техніка Р. Барта. Поняття тексту було головним в його працях. Р. Барт розглядав текст як динамічний феномен, який знаходиться у постійному русі та розвитку і який належить дискурсу, що виходить за межі докси (побутової думки). Через свою множинність, неоднозначність текст завжди є парадоксальним. Нескінченна кількість змістів, які всі неможливо вловити й класифікувати, зумовлена тотальною символічною природою тексту. «Текстовий аналіз не прагне з'ясувати, чим детермінований певний текст, узятий загалом як наслідок певної причини; мета полягає радше в тому, щоб побачити, як текст вибухає й розсіюється в міжтекстовому просторі. Ми простежуватимемо шляхи змістоутворювання. Ми не ставимо перед собою завдання знайти єдиний зміст, навіть один з можливих змістів тексту. Наша мета – помислити, уявити, пережити множинність тексту, відкритись процесу означування» [2, 425].

Будь-який текст включає не тільки безліч змістів, а й безліч способів передачі змісту, він сплетений з неозорою кількості культурних кодів – символів, запозичень, асоціацій, цитат, які відсилають до всього неосяжного поля життя як культурного феномена.

У будь-якому тексті існує п'ять кодів, які організують його семіотичний простір. Р. Барт називає кодами асоціативні поля, надтекстову організацію значень, які нав'язують уявлення про певну структуру. Коди – це певні типи вже баченого, читаного, чутого. Акціональний або проететичний код утворюють дії та їх послідовності. У цьому коді клієнт описує головні події свого життя, особисті вчинки та вчинки інших людей, будь-які зміни, що відбуваються в часі та просторі. Тематичні елементи акціонального коду групуються в епізоди, які можна назвати Зустріч, Розмова, Сварка, Втрага.

Семний код (сема – одиниця значення, плану, змісту) утворений численними асоціативними значеннями слів і висловлювань – як індивідуальних, так і приналежних до соціальної групи. У семному коді втілені конотації прихованих змістів, які може мати на увазі клієнт у ході своєї розповіді.

У символічному коді відбита система опозицій, властива будь-якому культурному простору. В ньому існує велика царина антитези – утворення, яке включає два протилежних члени. Поява одного заздалегідь припускає появу іншого: «Антитеза – це протиборство двох повноважних елементів, які застигли один перед одним у ритуальній позі, немов два важкоозброєних воїни. Антитеза – це фігура, яка втілює деяке незабутнє, споконвічне, від сторіч повторюване протистояння; це образ непримиренної ворожнечі» [3, 57].

Четвертий код – герменевтичний або енігматичний; це код Загадки, він певним чином її формулює, а потім допомагає розв'язати. Ця загадка і є проблема, з якою прийшов клієнт, він рідко говорить про неї прямо, з достатньою повнотою. Вказівками для терапевта звичайно є конотативні значення і змісти – різні асоціації, які виникають у ході бесіди. Іноді здогад виникає зненацька, швидко і буває дуже ефективним.

П'ятий код – культурний або код референції. Він відбиває певну суму знань, вироблених суспільством, – правил, установок, звичаїв. У цьому коді існують різноманітні підрозділи – він може бути хронологічним, соціальним, науковим, політичним, географічним. За відсутності опертя на такого роду повсякденні знання текст став би незручним для читання – було б неможливо локалізувати час і місце дії, соціальну приналежність героїв, зрозуміти природу об'єднувальних відносин. Культурний код часто утворений прихованими цитатами, відсиланням до окремих історичних періодів, галузей знань, мистецтва, літературних традицій.

Таким чином, у психотерапевтичній бесіді як вербальному художньому тексті існує «стереофонічний простір, де перетинаються п'ять кодів, п'ять голосів – Голос Емпірії (проеритизми), Голос Особистості (семи), Голос Знання (культурні коди), Голос Істини (герменевтизми) і Голос Символу» [2, 33].

Отже, запропонована Р. Бартом процедура текстового аналізу дає змогу підняти створюваний на психотерапевтичному сеансі текст, який прикриває сутність проблеми і безліч навколишніх щодо неї змістів.

Психотерапія тільки починає опановувати структуралістську парадигму. Але з часом психотерапевтичний дискурс усе ж таки посяде своє місце в низці мовних практик, які складають додаток постмодерністських ідей. Творцем структурного психоаналізу є Ж. Лакан. Саме він сформулював нове розуміння особистості як споконвічно розщепленої, подвійної істоти, яка зазнає бажання внаслідок своєї символічної природи. Споконвічно фрагментарний суб'єкт будує образ

свого Я як Іншого, створюючи уявну інстанцію, в якій він себе відчужує. Я розглядається як сума властивих йому захистів. Свідомість і несвідоме реалізуються в мові, борються одне з одним за право визначати її зміст. Психотерапевт бере участь у цій боротьбі як диригент і перекладач.

Іншими словами, завдання психоаналітика полягає в тому, щоб допомогти пацієнту в мовному проробленні душевного досвіду, підключити його до символічного порядку, в якому невимовне реальне (несвідоме, щось усередині суб'єкта) може не тільки бути позначене симптомами неврозу або фантазмами раннього дитинства, але й знайти мовне вираження і стати зрозумілим уявному (свідомому) Я. Тріада «реальне – уявне – символічне», приблизно відповідна фрейдівським уявленням про несвідоме та свідоме (як функції Его, підпорядкованого принципу реальності, та культурні обмеження Супер-Его – соціальне, моральне, релігійне), є головною системою понять структурного психоаналізу.

Розглядаючи психоаналітичну терапію як практику, що ґрунтується на розмові і головною метою якої є дати висловитися несвідомому, Ж. Лакан пише про два принципово різних типи психотерапевтичного дискурсу – мову порожню та мову повну, називаючи першу «примарою монологу» та «послужливою балаканиною», а другу – «примусовою працею», яка не знає лаявок». Терапевтичну фрустрацію він вважає іманентно властивою самому процесу лікування розмовою, в ході якої пацієнт виявляє свою відчуженість, удаваність, невідповідність власній внутрішній природі.

Таким чином, у психотерапевтичному діалозі відтворюється споконвічна розщепленість, дискретність суб'єкта. Аналітик поступово виявляє ті «знання», які заповнені несвідомим і з'являються у свідомості у вигляді білих плям і перекручувань, зумовлених дією цензури. Мета аналізу – відновити втрачені місця, точніше, їхній зміст, підбравши для невимовної реальності несвідомого іншу форму вираження замість неврозу або психозу. Ж. Лакан дуже ясно пояснює походження ефекту психоаналітичного лікування: означуване (несвідоме), яке мало означальне у вигляді патологічного симптому, одержує інше означальне – Слово, Мову. Попередній зв'язок між означуваним та означальним розривається, симптом зникає.

Нову модель аналізу в рамках постструктуралізму запропонував Ж. Дельоз. Він сформулював теорію шизоаналізу, який передбачає принципову новизну, яка полягає в тому, що Ж. Дельоз та Ф. Гваттарі відмовляються, в першу чергу, від ідеї зовнішнього впливу (вимушеної каузальності). Мислителі акцентують увагу на самовільній та автохтонній процесуальності самоорганізації Я та його окремих я. Вихідний до-індивідуальний та до-персональний стан суб'єктивності фактично є лише постійною відтворюваною процесуальністю бажання, які знаходяться на найбільш глибокому з пластів несвідомого і зрозумілого не як пережитої недостатності бажаного об'єкта, а як потенційної креативності. «Бажання – виробник реального, а об'єктивним буттям бажання є Реальність як така. Буття бажання – це постійне виробництво самого виробництва, прищеплення виробництва до продукту – «бажання бажання» [4, 256].

Ж. Дельоз підкреслює, що в умовах «бажання-як-придбання», існує ще одна «травматична» проблема. За людину завжди вже вирішено те, чого вона бажає (чи може бажати). Питання не постає як «я хочу» чи «я знаю чого я хочу». Все інакше: «ми знаємо, чого ви хочете», «ви хочете саме це». Наприклад, сучасна рекламна індустрія «знає» природу людських бажань, краще ніж сама людина. Місця для спротиву не існує, не існує місця людині, яка шукає вивільнення бажання в об'єктивності, оскільки цей факт вже враховано ідеологією. Людина чинить опір психологічному насиллю, але опиняється в пастці: з одного боку, заперечує в собі інтенції чужого, насадженого бажання – «володій», «май», а з іншого – заперечує їх в рамках вже санкціонованої системою програми. Система знає, що придбання відбудеться, вона знає, що запропонувати, та зможе через подібну, майже наркотичну залежність «підігнути» в разі спротиву.

Бажання – це симбіоз, це взаємне функціонування різнопланових висловлювань чи стану речей. Бажання балансує на грані у вигляді абстрактного пульсару.

Для того, щоб побачити місце бажання в людині і не «виривати» її з соціального контексту, Ж. Дельоз вводить поняття «молекулярного рівня». «Молекулярний рівень» чи «мікрорівень» соціальності, на якому знаходиться людина, в шизоаналітичній проекції визначається через поняття «сингулярності» чи «окремого об'єкта» (самостійного), тобто у вигляді суто індивідуальної інтегративної одиничності. «Молекулярний ланцюг – це чиста детериторизація потоків, виведених за межі означуваного, тобто відбувається руйнування кодів. Це мета ковзаючого зникання, а не самого коду. Молекулярний ланцюг складається зі знаків бажання, але ці знаки є такими, що щось дійсно означають. Знаки постають в якості будь-якої абстрактної точки, фігур, що вільно грають, не утворюючи жодних структурних конфігурацій» [4, 260]. Такі знаки нічого собою не являють та не можуть бути означуваним: знак покликаний лише для творення бажань. Таким чином, джерелом соціальної процесуальності є молекулярний рівень виробництва бажань.

Ж. Дельоз формулює визначення реального бажання – як бажання, яке живе за рахунок власного внутрішнього розгортання; це співпадіння суб'єкта та об'єкта в одному творчому пориві. Такому бажанню ніщо не заважає та не «надломлює» його внутрішню сутність амбівалентною травматикою. Прикладом формування багатовекторного «Я» через Іншого, як Стороннього, є принцип «інтерпеляції».

ВИСНОВКИ

Як бачимо, поєднання психотерапевтичних та структуралістських методів в тлумаченні людини, її світу та буття складають новий структуралістський світогляд, який являє собою ще один спосіб методологічної рефлексії вчення про людину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барт Р. Нулевая степень страницы / Р. Барт.– М.: Наука, 1983. – 310 с.
2. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика / Р. Барт. – М.: Мысль, 1994. – 616 с.
3. Барт Р. S/Z / Р. Барт. – М.: Мысль, 1994. – 303 с.
4. Гончаренко К. С. Безглуздя, абсурд, нон-сенс в «теорії смислу» Жюльє Дельоза / К. С. Гончаренко // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. – 2012. – Вип.28(41). – С. 254-262.
5. Дельоз Ж. Капіталізм і шизофренія: Анти-Едіп / Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі [Пер. з фр. О. Шевченка]. – К. : КАРМЕ-СІНТО, 1996. – 384 с.
6. Калина Н.Ф. Основы психотерапии / Н.Ф. Калина. – К.: Ваклер, 1997. – 264 с.
7. Фуко М. Воля к истине / М. Фуко. – М.: Мысль, 1996. – 448 с.
8. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / М. Фуко. – М.: Мысль, 1994. – 298 с.

REFERENCES:

1. Barthes, R. (1983). *Zero degree of page*. Moscow: Nauka (In Russian).
2. Barthes, R. (1994). *Selected works. Semiotics. Poetics*. Moscow: Mysl' (In Russian).
3. Barthes, R. (1994). *S/Z*. Moscow: Mysl' (In Russian).
4. Goncharenko, K. S. (2012). "Nonsense", absurd and "non-sense" in the "theory of meaning" G. Deleuze. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. M.P. Drahomanova*, 28(41), 254-262 (In Ukrainian).
5. Deleuze, G. and Guattari, F. (1996). *Anti-Oedipus: Capitalism and schizophrenia*. Kyiv: KARME-SINTO (In Ukrainian).
6. Kalina, N.F. (1997). *Basics of psychotherapy*. Kyiv: Vakler (In Russian).
7. Foucault, M. (1996). *The will to truth*. Moscow: Mysl' (In Russian).
8. Foucault, M. (1994). *The order of things: An archaeology of the human sciences*. Moscow: Mysl' (In Russian).

Стаття надійшла до редакції 22.08.2015 р.